

Dzieje biurokracji na ziemiach polskich

tom I

Tomasz Osiński

(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie)

Urzędnicy administracji rządowej obwodu (powiatu) zamojskiego w latach 1816–1866. Charakterystyka grupy

Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego miało decydujący wpływ na proces powstawania polskiej administracji wszystkich szczebli. Uformowała się wtedy również grupa urzędników zawodowych, którym wyznaczono rolę przedstawicieli państwa stojących na straży prawa, porządku i realizujących politykę rządu. Praca w aparacie administracyjnym była dobrowolna, a zawiązanie stosunku prawnego pomiędzy państwem i urzędnikiem następowało w wyniku przyjęcia nominacji na urząd. W związku z powyższym konieczne było wprowadzenie konkretnych kryteriów, które pozwoliłyby na weryfikację kandydatów i wyeliminowanie niepożądanego elementu. Dobrego urzędnika musiały wyróżniać następujące cechy: „wierność w służbie, gorliwość dla dobra publicznego, pilność w urzędowaniu i dobra wola w wykonywaniu poruczeń, uczciwość, bezinteresowność i opieka dla niewinnego, szukającego prawnej ochrony”¹.

Niniejszy tekst dotyczy wyselekcjonowanej zbiorowości urzędniczej, którą łączy praca w administracji publicznej na określonym w tytule terytorium. Cezurę początkową stanowi rok 1816, czyli moment uruchomienia biur komisarzy obwodowych, a końcową przełom 1866/1867 r. jako moment wprowadzenia nowego podziału administracyjnego. Praca została oparta na wynikach kwerendy archiwalnej, które autor zamieścił w rozprawie doktorskiej².

---

¹ A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego Królestwa Polskiego*, t. I, Warszawa 1880, s. 366-373.

² Tekst referatu wygłoszonego na I Sympozjum o Biurokracji 22 VI 2007 r. w Siedlcach został oparty na fragmentach rozprawy doktorskiej autora (T. Osiński, *Obwód (powiat) zamojski 1815-1867. Studium z dziejów administracji i historii społeczno – gospodarczej Królestwa Polskiego*, maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece Głównej UMCS w Lublinie, Lublin 2005, s. 188–195). Najistotniejszy fragmentem rozprawy, dla niniejszych rozważań, stanowi *Aneks nr 4*, który zawiera biogramy 326 urzędników z podaniem źródeł wykorzystanych

Przygotowując się do wielopłaszczyznowej analizy grupy urzędników służby cywilnej obwodu (powiatu) zamojskiego autor sporządził, głównie na podstawie znajdujących się w aktach osobowych stanów służby, krótkie biogramy 326 urzędników³. Analizie zostały poddane następujące zagadnienia: pochodzenie społeczne, pochodzenie terytorialne, wykształcenie, wyznanie, stan majątkowy, oraz pewne elementy kariery zawodowej, czyli awanse, nagrody, wykroczenia, kary. Konstrukcję i sposób prezentacji wyników badań opracowano w oparciu o pracę W. Rostockiego dotyczącą urzędników Komisji Województwa Mazowieckiego⁴.

We wspomnianej pracy została zaproponowana klasyfikacja urzędów⁵, która po przystosowaniu do potrzeb niniejszego tekstu wygląda następująco:

grupa I - stanowiska kierownicze: komisarz obwodu, naczelnik powiatu, adiunkt dozorca miast, adiunkt II, pomocnik młodszy i starszy naczelnika powiatu;

grupa II – stanowiska wykonawcze wyższe: rachmistrz obwodowy (powiatowy), sekretarz obwodowy (powiatowy), kasjer obwodowy (powiatowy), kontroler kasy obwodowej (powiatowej);

grupa III – burmistrz;

grupa IV – stanowiska wykonawcze średnie: tłumacz, archiwista, dziennikarz, ekspedytor, sekretarz miejski, inspektor policji, kasjer miejski, sekretarz kwaterekowemu miasta obwodowego (powiatowego), urzędnik stanu cywilnego w mieście;

grupa V – stanowiska wykonawcze niższe: kancelista, urzędnik do spisu wojskowego, pisarz, sekretarz kwaterekowemu w mieście;

grupa VI – dietariusz, asesor honorowy, aplikant;

grupa VII – służby fachowe: inżynier, geometra, budowniczy, konduktor, chirurg, fizyk, lekarz, weterynarz, akuszerka, felczer;

grupa VIII służby specjalne – sekwestратор skarbowy, asystent kasy, urzędnicy więzień, komór celnych, składów, magazynów, urzędów skarbowych, ubezpieczeń.

O przynależności do konkretnej grupy zdecydowało najwyższe stanowisko zajmowane przez urzędnika na terenie obwodu (powiatu) zamojskiego w omawianym okresie.

Praca w urzędach administracji publicznej Królestwa Polskiego stała się źródłem utrzymania dla licznej grupy zubożałej szlachty nie posiadającej najczęściej własności gruntowej. Kariera urzędnicza stwarzała również możliwości awansu społecznego dla ambitnych i wykształconych przedstawicieli stanu mieszczańskiego,

---

do sporządzenia każdego z nich. W dalszej części autor podaje *Aneks* jako podstawę źródłową obliczeń i informacji o poszczególnych urzędnikach.

³ T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286–309.

⁴ W. Rostocki, *Pochodzenie społeczne, kwalifikacje i przebieg kariery urzędników Komisji Województwa Mazowieckiego w czasach Królestwa Polskiego (1816–1830)*, Warszawa 2002.

⁵ Tamże, s. 12–13.

gdyż piastowanie odpowiedniego stanowiska procentowało prawem do szlachectwa osobistego lub dziedzicznego⁶.

Akta osobowe zawierają informację o pochodzeniu społecznym (stanowym) dla ok. 64 % badanej grupy urzędników⁷. Wyraźnie widać, że w administracji na omawianym terenie dominowały osoby pochodzenia szlacheckiego (73%), szczególnie w grupie I (88%), II (93%) i VIII (97%). W gronie 152 osób reprezentujących szlachtę 16 (ok. 10,5%) uzyskało legitymację szlachectwa⁸.

Brak większej liczby przedstawicieli stanu miejskiego wśród urzędników pierwszych trzech grup świadczy o tym, że niełatwo było im się przebić na wyższe urzędy. O ile nie dziwi duży odsetek mieszczan w grupach V i VI to zwraca uwagę 40% grupa mieszczan wśród służb fachowych⁹. Z 40 osób stanu miejskiego 15 (38%) rozpoczynało służbę przed, a 25 (62%) po 1830 r. - zainteresowanie służbą cywilną wśród mieszczan po upadku Powstania Listopadowego rosło¹⁰.

W grupie VII znaleźli się również dwaj urzędnicy pochodzenia gminnego: Jan Stecki, który w trakcie służby wojskowej w latach 1849–1852 został felczerem, a następnie pracował jako felczer przy lekarzu pow. zamojskiego¹¹, oraz Wojciech Czapla syn „rolnika”, od 1865 r. felczer przy lekarzu powiatu zamojskiego¹². Pochodzenie stanowe ilustruje tabela nr 1.

W gronie urzędników publicznych zdecydowanie dominowali mieszkańcy Królestwa Polskiego. Początkowo zasadniczy warunek umożliwiający wstąpienie na służbę rządową stanowiło posiadanie praw obywatelskich i związane z tym figuro-

---

⁶ Z chwilą ogłoszenia nowego prawa o szlachectwie, w 1836 r., urzędnik administracji rządowej nabywał szlachectwo osobiste w momencie osiągnięcia posady klasy X, czyli chociażby burmistrza, oraz szlachectwo dziedziczne w momencie osiągnięcia urzędu klasy VI (najwyższy urząd komisarza obwodu był urzędem klasy VII). Dziennik Praw Królestwa Polskiego (dalej: DPKP), t. XIX, s. 191–195.

⁷ W poszczególnych grupach brak danych kształtuje się w następujący sposób: I – 2 osoby (10,5%); II – 7 (30,4%); III – 20 (26,3%); IV – 17 (42,5%); V – 7 (28,0%); VI – 7 (36,8%); VII – 18 (47,4%); VIII – 41 (47,6%); ogółem brakuje danych dla 119 urzędników, co stanowi 36,4% badanej grupy. W przypadkach przypisywania sobie pochodzenia szlacheckiego, pomimo zgłoszenia we wcześniejszym liście stanu służby pochodzenia miejskiego, zaliczano urzędnika do mieszczan.

⁸ Antoni Czapski adiunkt dozorca miast, Ksawery Dziegielewski rachmistrz, Wincenty Gorazdowski burmistrz, Seweryn Grzybowski naczelnik powiatu, Ignacy Karpiński sekretarz miejski, Józef Liber burmistrz, Karol Lubieniecki starszy pomocnik naczelnika powiatu, Maurycy Łapa sekretarz powiatu, Leon Morawicki kontroler kasy obwodowej, Leon Ostrowski komisarz obwodu, Konstanty Ostrowski kancelista, Tadeusz Pawłowski aplikant, Jan Piramowicz lekarz, Julian Trembieliński burmistrz, Karol Wojciechowski kontroler kasy, Józef Zalewski kontroler komory celnej. Ponadto w stanach służby 19 osób znajduje się informacja o wpisie do ksiąg obywatelskich. T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286–309.

⁹ R. Czepulis–Rastenis, „Klasa umysłowa”. *Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862*, Warszawa 1973, s. 140 i 166.

¹⁰ Obliczenia na podstawie: T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286 – 309.

¹¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL), sygn. osob. 1805.

¹² APL, RGL, sygn. osob. 288.

wanie na listach kandydatów tworzonych przez rady wojewódzkie¹³. Dopuszczano wprawdzie możliwość sprawowania urzędu przez cudzoziemca, lecz po spełnieniu określonych warunków (nabycie majątku w Królestwie, nauka języka polskiego i pięcioletnia naturalizacja)¹⁴. Stopniowe ograniczanie odrębności Królestwa stymulowało napływ kandydatów na urzędy z terenów Cesarstwa, co znalazło wyraz w ustawie o służbie cywilnej z 1859 roku¹⁵.

Tabela nr 1. Pochodzenie społeczne urzędników obwodu (powiatu) zamojskiego.

Grupa	Szlacheckie		Miejskie		Gminne		Syn urzędnika, oficera lub duchownego		Ogółem
	L	%	L.	%	L	%	L	%	
I	16	88,9	1	5,55	-	-	1	5,55	18
II	15	93,75	-	-	-	-	1	6,25	16
III	41	73,2	9	16,1	-	-	6	10,7	56
IV	14	60,9	9	39,1	-	-	-	-	23
V	8	44,4	7	38,9	-	-	3	16,7	18
VI	6	50,0	5	41,7	-	-	1	8,3	12
VII	9	45,0	8	40,0	2	10,0	1	5,0	20
VIII	43	97,7	1	2,3	-	-	-	-	44
Ogółem	152	73,4	40	19,3	2	1,0	13	6,3	207

Źródło: T. Osiński, *Obwód...*, s. 191 – 192.

Dane o pochodzeniu terytorialnym urzędników posiadamy dla ok. 40% badanej grupy. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że jest to reprezentatywna, wystarczająca do pewnych ogólnych sądów, zbiorowość. Blisko 80% tej grupy pochodziło z terenów Królestwa Polskiego, z czego ok. 60% to urzędnicy wywodzący się z Lubelskiego (w granicach guberni lubelskiej po 1845). Wśród urzędników pochodzących z Lubelskiego ok. 40% stanowili urzędnicy urodzeni na terenie obwodu zamojskiego. Wśród nich znalazły się 4 osoby urodzone w Tarnogrodzie, 3 w Janowie, 2 Zamościu, oraz po jednej m.in. w: Szczepieszynie, Adamowie, Rzeczycy Ziemiańskiej, Zdziechowicach, Sitańcu, Urzędowie i Białej. Urzędnicy rodem z Lubelskiego stanowili 100% grup V i VI. Stąd wniosek - aplikanci i dietariusze rekrutowali się z miejscowej ludności, po czym awansowali na niższe stanowiska wykonawcze

¹³ Przepis ten miał znaczenie tylko w okresie konstytucyjnym Królestwa, czyli do 1830 roku. A. Okolski, dz. cyt., t. I, s. 354.

¹⁴ Oczywiście panującemu przysługiwało prawo czynienia odstępstw od tych zasad. Statut Organiczny z 1832 roku stanowił, że poddani Cesarstwa osiedliwszy się w Królestwie po nabyciu własności nieruchomości gwarantowali sobie wszelkie prawa. Zastrzeżono równocześnie panującemu prawo do udzielania naturalizacji. Tamże, s. 353-355.

¹⁵ W ustawie wymieniono osoby, które zajmowały się szeroko pojętą medycyną (lekarze, farmaceuci, weterynarze), wybierały „zawód naukowy” górniczy (mechanik lub majster), albo podejmowały pracę w dziedzinie sztuk pięknych. Tamże, s. 355.

(kancelista, urzędnik do pisma, pisarz). Dla wielu był to szczyt kariery, stąd malejący udział pochodzących z Lubelskiego w grupach: IV (89%), III (57%), II (33%), I (25%)¹⁶.

Warto zauważyć, że przybyszami z zewnątrz byli głównie urzędnicy grup VII i VIII („miejscowi” ok. 30%), czyli służby fachowe i służby specjalne. Szczególnie w grupie VIII licznie reprezentowani byli przybysze z Cesarstwa Rosyjskiego (12,5%) i Austrii (10,4%). Urzędnicy pochodzący z Cesarstwa ogółem stanowili 12% i mieli zdecydowaną przewagę jedynie w grupie I (50%)¹⁷.

Tabela nr 2. Pochodzenie terytorialne urzędników obwodu (powiatu) zamojskiego.

Grupa	Królestwo Polskie						Cesarstwo Rosyjskie		Austria		Ogółem
	Lubelskie				Ogółem						
	Obwód (pow.) zamojski		Ogółem								
	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	
I	-	-	2	66,7	3	37,5	4	50,0	1	12,5	8
II	-	-	3	50,0	6	66,7	2	22,2	1	11,1	9
III	5	41,7	12	75,0	16	76,2	2	9,5	3	14,3	21
IV	2	25,0	8	88,9	9	100,0	-	-	-	-	9
V	5	71,4	7	100,0	7	87,5	1	12,5	-	-	8
VI	3	30,0	10	100,0	10	100,0	-	-	-	-	10
VII	1	33,3	3	33,3	9	90,0	-	-	1	10,0	10
VIII	6	46,2	13	35,1	37	77,1	6	12,5	5	10,4	48
Ogółem	22	37,9	58	59,8	97	78,9	15	12,2	11	8,9	123

Źródło: T. Osiński, *Obwód...*, s. 193.

Teoretycznie każdego kandydata czekał egzamin weryfikujący jego predyspozycje do służby państwowej. Komisje egzaminacyjne istniały już od 1809 roku. Utrzymano je także po utworzeniu Królestwa Polskiego, a obowiązek składania egzaminów dla udowodnienia uzdolnień do służby publicznej zniósła dopiero ustawa o służbie cywilnej z 1859 roku. Ubiegający się o posadę w administracji publicznej musiał wynikać z urodzenia prawa poprzez umiejętności nabytymi w trakcie kształcenia się¹⁸. W postanowieniu namiestnika z 22 XII 1816 roku powołującym komisje egzaminacyjne stwierdzono wręcz, że mają one: „zabezpieczyć Rząd i Obywateli od zawodnych wyborów, a krajowi zapewnić publiczną służbę na zaufaniu i na dowiedzionej zdatności ugruntowaną”, a także „wznieść w Narodzie mocniejsze pobudki do oświecenia i ukazać mu rzeczywiste pożytki z nabywania nauk”¹⁹.

Ze względu na brak materiałów źródłowych, które mogłyby wyświetlić niuanse rekrutacji urzędników, niewiele wiemy na temat prac komisji egzaminacyjnych i

¹⁶ Obliczenia na podstawie: T. Osiński, *Obwód...*, *Aneks nr 4*, s. 286–309.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 163.

¹⁹ DPKP, t. II, s. 225.

przebiegu samych egzaminów. Zdarzały się przypadki, w których wymagany egzamin nie był przeprowadzany ze względu na zdobyte już doświadczenie w pełnieniu urzędu. Dotyczyło to w szczególności urzędników „pierwszej kadencji” w administracji Królestwa Polskiego, gdyż odbyli oni praktykę w aparacie Księstwa Warszawskiego. Zważywszy, iż wiele rozwiązań przejęto z prawodawstwa Księstwa Warszawskiego, wcześniejsza praca była wystarczającą gwarancją kwalifikacji. Zdanie egzaminu nie było równoznaczne z otrzymaniem odpowiedniej posady. Grzegorz Kurdwanowski zdał egzamin burmistrzowski, a pomimo tego nie uzyskał posady burmistrza przez kolejne 27 lat pracy w miejskiej administracji²⁰.

Wymóg zdania egzaminu z języka rosyjskiego przez kandydata wprowadzono w 1836 r., a pierwszeństwo przy nominacji, gdy kandydaci mieli podobne kwalifikacje, miała osoba znająca j. rosyjski. Rok później już nikt nie mógł pracować w administracji rządowej bez zdania tego egzaminu²¹.

Generalnie, do 1859 r., od rozpoczynających aplikację w urzędach publicznych wymagane było ukończenie czterech klas kursu nauk szkoły średniej. Ustawa o służbie cywilnej z 1859 r. dzieliła wszystkich przystępujących do służby rządowej na trzy rzędy: z ukończonym uniwersytetem lub zakładem naukowym, ukończonym średnim zakładem i ukończonym niższym zakładem (minimum 4 klasy szkoły średniej). Posiadanie wykształcenia wyższego pozwalało zacząć karierę we wszystkich władzach bez aplikacji, ukończenie średniego zakładu umożliwiało start we wszystkich władzach po dwuletniej aplikacji, zaś w trzecim przypadku istniała możliwość podjęcia pracy tylko we władzach gubernialnych i powiatowych rozpoczynając od pięcioletniej aplikacji²².

Blisko 80% urzędników pracujących w obwodzie (powiecie) zamojskim legitymowało się wykształceniem średnim na poziomie 4 klas, czyli minimalnym przy akcesie do służby rządowej. Warto podkreślić, że 41 (26,3%) osób z wykształceniem średnim pobierało nauki w Szczepieszynie, a kolejne 21 (13,5%) w Lublinie. Udział osób z wykształceniem średnim spada do 60% tylko w grupie V, w której licznie reprezentowani byli urzędnicy z wykształceniem domowym i elementarnym, oraz do 19% w grupie VII zdominowanej przez osoby z wykształceniem wyższym. W pozostałych grupach urzędnicy z wykształceniem średnim stanowili od 75% do 95% ogółu²³.

---

²⁰ APL, Komisja Województwa Lubelskiego [dalej: KWL], sygn. 1257; APL, RGL, sygn. osob. 1005.

²¹ W. Witkowski, dz. cyt., s. 164.

²² A. Okolski, dz. cyt., t. I, s. 360; DPKP, t. LIII, s. 85–87; A. Górak podaje przepisy uzależniające karierę od wykształcenia jako dowód wysokiej jakości „polskiej” ustawy o służbie cywilnej. A. Górak, *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918). Studium administratywistyczne i prozograficzne*, Lublin–Radzyń Podlaski 2006, s. 172.

²³ Obliczenia na podstawie: T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286–309.

Co ciekawe pojawiają się również urzędnicy z wykształceniem elementarnym, a jeden z nich, Marcin Ozóg, piastował nawet urząd burmistrza²⁴. Ok. 14% urzędników z badanej grupy posiadało wykształcenie domowe²⁵ lub elementarne. Na podstawie tak enigmatycznych danych nie można porównać, w tych konkretnych przypadkach, wartości edukacji domowej do edukacji w szkołach średnich, gdyż jedynie Teofil Rembieliński, sekretarz w szczebrzeszyńskim magistracie, zdał egzamin „z czterech klas”, wieńczący jego edukację domową, w gimnazjum w Radomiu²⁶.

Wśród legitymujących się wyższym wykształceniem znaleźli się dwaj naczelnicy powiatu: Grzegorz Baraniecki kandydat Wydziału Filozoficzno – Prawnego Uniwersytetu Petersburskiego i Grzegorz Buczyński, który studiował prawo na Uniwersytecie Warszawskim. Do zdecydowanej większości w grupie z wyższym wykształceniem należeli lekarze zdobywający kwalifikację na uniwersytetach w: Wilnie (4)²⁷, Krakowie (4)²⁸, Warszawie (4)²⁹, Moskwie (2)³⁰ oraz akuszerki z ukończonym Instytutem Położnictwa w Warszawie³¹. Ponadto znaleźli się w tym gronie absolwenci: Instytutu Nauczycieli Elementarnych w Radzyminie³² i Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Marymoncie³³.

Tabela nr 3. Wykształcenie urzędników obwodu (powiatu) zamojskiego.

Grupa	Domowe		Elementarne		Średnie		Wyższe		Ogółem
	L	%	L	%	L	%	L	%	
I	-	-	-	-	10	83,3	2	16,7	12
II	1	5,0	-	-	19	95,0	-	-	20
III	5	10,0	1	2,0	43	86,0	1	2,0	50
IV	7	25,9			20	74,1			27
V	4	22,2	3	16,7	11	61,1	-	-	18

²⁴ Por. T. Osiński, rec. P. Lisowski, *Kanceliści województwa (guberni) lubelskiego w latach 1815–1867*, „Rocznik Chełmski” t. 9 (2003), s. 473.

²⁵ Wykształcenie domowe pobierali m.in.: Józef Bańkowski burmistrz, Piotr Bedlicki burmistrz, Maksymilian Bogdański naczelnik komory, Michał Chajdakiewicz kasjer miejski, Ludwik Doroszewski kancelista, Antoni Garlicki strażnik graniczny, Antoni Gilewicz burmistrz, Aleksander Gołębiowski strażnik, Piotr Jankowski kontroler kasy obwodowej, Franciszek Kłapiński kasjer miejski, Andrzej Kuzmiński strażnik, Wojciech Piasecki naczelnik komory, Teofil Rembieliński sekretarz miejski, Jan Rychter aplikant magistratu, Wincenty Szanajca kasjer miejski, Józef Tietz burmistrz, Feliks Trzebiński urzędnik skarbowy, Wojciech Wysocki kancelista, Józef Zawadzki kasjer miejski, Józef Zawisza burmistrz. T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286–309.

²⁶ APL, RGL, sygn. osob. 1569.

²⁷ Henryk Bruhl, Józef Łazowski, Aleksander Racewicz, Franciszek Wasilewski. T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286–309.

²⁸ Ludwik Brudzyński, Feliks Mosor, Karol Restorf(studiował w Krakowie, lecz egzamin zdał w Wilnie), Julian Wolf. Tamże.

²⁹ Franciszek Kleszczowski, Karol Linhard, Kazimierz Łukaszewicz, Wojciech Żelkowski. Tamże.

³⁰ Feliks Krajewski, Antoni Pawłowski. Tamże.

³¹ Marianna Piwowska, Katarzyna Raszewska, Marianna Sułkowska, Tekla Szczygielska. Tamże.

³² Józef Jezierski zastępca burmistrza Krasnobrodu. Tamże.

³³ Ignacy Papiewski. Tamże.

VI	1	7,1	-	-	13	92,9	-	-	14
VII	-	-	-	-	4	19,0	17	81,0	21
VIII	6	14,0	-	-	35	81,4	2	4,6	43
Ogółem	24	11,7	4	2,0	155	75,6	22	10,7	205

Źródło: T. Osiński, *Obwód...*, s. 192.

W kwestii wieku nie stawiano praktycznie żadnych ograniczeń do 1859 roku, kiedy to decyzją władz początek rzeczywistej służby rządowej datowano od ukończenia szesnastego roku życia³⁴. Decyzja władz nie była pozbawiona podstaw. Najmłodszymi urzędnikami w badanym środowisku byli: Józef Szczepański (aplikant w urzędzie municypalnym Tomaszowa) i Filip Umiński (aplikant w kancelarii notarialnej pow. tomaszowskiego), którzy rozpoczęli pracę w wieku 12 lat. 13 lat mieli w momencie podjęcia pracy Mikołaj Biały zatrudniony jako pisarz w urzędzie municypalnym w Janowie, oraz Franciszek Kłapiński i Wincenty Szanajca aplikanci w magistracie Biłgoraja. Młody wiek wpłynął negatywnie na rozwój kariery dwóch ostatnich, ponieważ aplikacja Kłapińskiego trwała 10 lat, a Szanajca dopiero po 6 latach otrzymał oficjalną nominację na aplikanta. W wieku 14 lat zostali zaangażowani w charakterze aplikantów: Leopold Ciągłiński (Komisja Województwa Podlaskiego), Adam Kamieński (urząd municypalny Bychawy), Adam Kleczyński (służba pocztowa), Józef Tietz (Rząd Gubernialny Lubelski), Szymon Witkowski (urząd municypalny Komarowa), Jan Wojciechowski (sąd pokoju pow. zamojskiego), Wojciech Wysocki (urząd municypalny Bychawy)³⁵.

Po przeanalizowaniu biogramów pod kątem rozpoczęcia działalności publicznej okazało się, że bardzo licznie są reprezentowani w badanym środowisku byli wojskowi (61 urzędników). 9 walczyło jeszcze przed upadkiem Rzeczypospolitej³⁶, 27 pod napoleońskimi sztandarami³⁷, 11 służyło w armii Królestwa Polskiego³⁸, a dla 15

³⁴ W 1855 Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW) zabroniła przyjmowania zbyt młodych osób do urzędów, dodatkowo wykluczając możliwość pracy w urzędzie pod zwierzchnictwem ojca. *Przepisy odnoszące się do czynności Rządów Gubernialnych i Naczelników Powiatowych, Wydział Spraw Wewnętrznych*, cz. I, Wyd. Adm., s. 50, Rozporządzenie KRSW z 11/23 III 1855.

³⁵ T. Osiński, *Obwód...*, *Aneks nr 4*, s. 286–309.

³⁶ A. Chmielewski (uczestniczył również w wojnie rosyjsko – tureckiej), I. Dębski, J. Jarząbkowski, M. Karwowski (uczestnik Powstania Kościuszkowskiego), K. Łukaszewski, F. Raczyński, I. Starzyński (uczestnik Powstania Kościuszkowskiego), M. Szmurło, J. Szczawiński. Tamże.

³⁷ M. Graczkowski, W. Goltz (złoty krzyż Orderu Wojskowego Księstwa Warszawskiego (Virtuti Militari)), J. Kasprzykowski, J. Łuczycki, K. Łukaszewski, B. Paszkowski, A. Śliwiński – brak danych o kampaniach, w których walczyli. 1806 – J. Podgórski; 1807 – L. Morawicki, A. Radwan; 1809 – J. Czarnocki, A. Górski, S. Grzybowski (krzyż Legii Honorowej, Order Wojskowy Księstwa Warszawskiego (Virtuti Militari)), A. Gruzdz, N. Ines de Leon (jako oficer armii austriackiej), A. Jeruzalski, J. Leszczyński, L. Morawicki, J. Podgórski, D. Przybylski, A. Radwan, L. Tauber, I. Wolanowski; Hiszpania – w pułku gwardii polsko – francuskiej (pod dowództwem płk Krasińskiego) dwaj pierwsi: J. Balicki (ranny zakończył karierę wojskową), wachmistrz A. Gołębiowski (srebrny krzyż Legii Honorowej), W. Grabowski, J. Leszczyński; 1812 – J. Czarnocki, P. Dąbrowski, W. Golembowski, A. Gołębiowski (magazyn połowy VIII korpusu), S. Grzybowski, A. Gruzdz, N. Ines de Leon, A. Jeruzalski, L. Morawicki, J. Podgórski, F. Przybylski, A. Radwan, I. Wolanowski (krzyż złoty Orderu Wojskowego Księstwa Warszawskiego (Virtuti Militari)), J. Wyrozębski;

osób mamy informację, że uczestniczyły w Powstaniu Listopadowym³⁹. Ponadto 10 urzędników służyło w armii rosyjskiej⁴⁰.

Ok. 5,5% rozpoczynało karierę w służbie prywatnej⁴¹, głównie w administracji gminnej, 6% w okresie Księstwa Warszawskiego⁴², przeważnie na posadach skarbowych. Kolejnych 11 osób (ok. 3%) zaczęło pracę jeszcze w administracji austriackiej⁴³. Leon Ostrowski⁴⁴, komisarz obwodu, był jedynym urzędnikiem z przeszłością w służbie pruskiej, a Michał Topolski zapoczątkował swoją karierę w administracji skarbowej Rzeczypospolitej Szlacheckiej⁴⁵.

Nikt z grupy ponad 300 urzędników nie zrobił spektakularnej kariery w administracji Królestwa Polskiego w omawianym okresie. Dla wszystkich 11 komisarzy obwodu / naczelników powiatu był to najwyższy szczebel urzędniczej kariery. Choć wśród nich można wskazać kilku, którzy byli predysponowani do zajmowania wyższych stanowisk, jednakże typ idealnego komisarza/naczelnika to osoba zdyscyplinowana, bezwzględnie posłuszna i lojalna, a nie błyskotliwy i samodzielny urzędnik, co znacznie utrudniało wybicie się. Takich też dobierano kandydatów, ludzi zdolnych, lecz bez perspektyw rozwoju na szczeblu gubernialnym czy też centralnym, często z przeszłością wojskową i czasami posiadających możnych protektorów. R. Przegaliński pisał, że Wolanowski i Ines de Leon byli protegowanymi wielkiego księcia Konstantego, de Toll otrzymał zaś urząd za zasługi stryja w 1831 r.⁴⁶

1813 – S. Grzybowski, A. Gruzdz, W. Gołombowski, N. Ines de Leon, L. Morawski, F. Przybylski; 1814 – S. Grzybowski, A. Gruzdz, N. Ines de Leon, F. Przybylski. Tamże.

³⁸ J. Doroszewski, W. Gorazdowski, W. Górski, C. Grzybowski, S. Grzybowski, J. Kossakowski, M. Krzeszewski, J. Liber, A. Modzelewski, J. Szczepański, J. Wojciechowski. Tamże.

³⁹ E. Bossakiewicz (min. Ostrołęka i Warszawa), J. Czarnocki, J. Doroszewski, M. Górski, J. Liber, K. Linhard (lekarz batalionowy), K. Łukaszewicz (lekarz batalionowy), J. Podgórski, J. Sotowski, S. Starzyński, J. Szczepański, J. Trembieliński, J. Turski, J. Wojciechowski, A. Wiśniewski (w stanie służby zapisano, że został przymusowo wcielony do Krakusów Lubelskich). Tamże.

⁴⁰ B. Bewod (odznaczony „srebrnym medalem za zdobycie Warszawy w 1831 r.”), I. Bogucki, T. Łągiennicki (uczestniczył w tłumieniu Powstania Listopadowego), M. Łapa, J. Stecki, M. Sienkiewicz, E. de Toll (uczestniczył w tłumieniu Powstania Listopadowego, odznaczony „Złotym krzyżem za wojenne dostojenstwa klasy IV”), A. Racewicz (lekarz wojskowy, uczestnik wojny rosyjsko – tureckiej 1828 – 1829, oraz działań przeciwko powstańcom w 1831 r. (odznaczony „znakiem krzyża polskiego IV klasy” (oznaką Polskiego Znaku Honorowego, ustanowionego przez cara 31 XII 1831 r była kopia Orderu Virtuti Militari, odznaczenie straciło charakter orderu wojennego)), L. Zalewski, A. Zarin (uczestniczył w tłumieniu Powstania Styczniowego). Tamże.

⁴¹ J. Bykowski, A. Gajewski, A. Garlicki, F. Jaszczółt, J. Jaszczółt, M. Jaszowski, K. Lipski, M. Ożóg, I. Piątasieński, J. Sokołowski, K. Szczeciński, A. Szczucki, J. Szukalski, A. Szydoczyński, R. Wilczyński, A. Witkowski, J. Włodarski, F. Zawisza. Tamże.

⁴² F. Brzóska, W. Ciszewski, B. Czełusiński, P. Dąbrowski, C. Duleba, T. Gajecki, P. Jankowski, J. Kaczorowski, W. Karśnicki, J. Kobylski, A. Kuzmiński, P. Łaski, F. Modzelewski, A. Nawarski, W. Piasecki, P. Rdzewiński, F. Trzebiński, K. Uruni, J. Waleszkiewicz, G. Zybiewski. Tamże.

⁴³ J. Bykowski, T. Czerwiński, T. Glazer, M. Happel, F. Lorek, M. Przebylski, J. Rybczyński, O. Skrobański, J. Sotowski, L. Uszyński, K. Zdanowicz. Tamże.

⁴⁴ APL, KWL 1481.

⁴⁵ APL, KWL 1848.

⁴⁶ *Opowiadania o mieście Kraśniku i okolicy przez R. Przegalińskiego weterana 1863 roku*, Lublin 1927, s. 43.

Przedstawiciele badanego środowiska nierzadko rozpoczynali pracę w urzędach centralnych lub gubernialnych. Epizody na niższych stanowiskach we władzach centralnych zaliczyli m.in.: G. Baraniecki⁴⁷, G. Buczyński⁴⁸, J. Dmitriew⁴⁹, S. Dobronoki⁵⁰, J. Fronckiewicz⁵¹, M. Skibiński⁵², B. Urniaż⁵³. Nie zdołali oni zaprezentować się na tyle korzystnie aby pokonać kolejne szczeble w hierarchii służbowej. Przebieg służby większości z wymienionych wyżej urzędników świadczy, iż byli oni angażowani do pracy w instytucjach działających tymczasowo, czyli nie mieli ugruntowanej pozycji w środowisku urzędniczym stolicy.

Wielu urzędników mogło się poszczycić konkretnymi dowodami uznania ich zasług w walce i pracy na chwałę Cesarstwa Rosyjskiego. W listach stanu służby znajdują się informacje świadczące o tym, że 3 urzędników zostało odznaczonych Orderem św. Anny klasy III (B. Bewod, G. Buczyński, E. de Toll), 1 Orderem św. Stanisława klasy II (J. Kossakowski za „odkrycie ludzi nieprzychylnych rządowi”), 4 klasy III (G. Buczyński, S. Grzybowski, G. Morawski, B. Urniaż), 3 klasy IV (J. Dmitriew, N. Ines de Leon, I. Wolanowski), 2 Orderem św. Włodzimierza klasy IV (J. Dąbrowski, J. Sotowski) i 1 św. Jerzego (A. Racewicz). Wyróżniających się w służbie w czasie działań wojennych nagrodzono: 3 „medalem na pamiątkę stłumienia po-

---

⁴⁷ 1833 pomocnik członka „Komisji do Rewizji i Ułożenia Praw dla Królestwa”, 1838 referent w Sekcji Instytutów i Poczty w Wydz. Przemysłu i Handlu w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych (dalej: KRŚWiD). APL, RGL, sygn. osob. 40.

⁴⁸ 1824 aplikacja w Komisji Rządowej Wojny, 1825 ppor. Pisarz Głównego Dyżurstwa Armii Polskiej, 1828 uwolniony z powodów rodzinnych, 1831 pracownik biura Tymczasowego Rządu Królestwa Polskiego, 1832 p. o. sekretarza w „Komitecie Najwyższej Ustanowionym dla Ułożenia Klasyfikacji Urzędników Królestwa Polskiego”, 1832 przeniesiony do przybocznego biura namiestnika, 1832 komisarz Tymczasowego Komitetu Medycznego, 1832 sekretarz Rady Lekarskiej, pracował przy porządkowaniu warszawskiej biblioteki publicznej, 1838 szef w biurze Głównego Inspektora Służby Zdrowia w KRŚWiD, delegowany do prac nad przepisami dla władz administracyjnych (1839) i zbiorem przepisów lekarskich (1840). APL, RGL, sygn. osob. 194, 195.

⁴⁹ 1822 przy sztabie w. ks. Konstantego, 1829–1831 w „Warszawskim Komisariatskim Komisjonerstwie”, w czasie powstania dostał się do niewoli, a po zwolnieniu wyjechał do Rosji, dozorca magazynu rekwizycyjnego w Mińsku, 1831 dozorca zapasów szpitalnych, 1836–1840 pomocnik kontrolera w Komisji Tymczasowej Oberprokuratora przy Intendentstwie Armii Czynnej. APL, RGL, sygn. osob. 374, 2329.

⁵⁰ 1844 aplikacja przy warszawskim oberpolicmajstrze, 1847 kancelista KRŚWiD, 1848 oddelegowany do sądu wojennego przy głównej kwaterze Czynnej Armii, urzędnik do pisma w Zarządzie Interesów Obrządku Grecko-Unickiego, od 1851 starszy urzędnik. APL, RGL, sygn. osob. 349.

⁵¹ 1834 aplikacja w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, 1834–850 pracował w Prokuratorii Królestwa (aplikant, sekretarz, młodszy pomocnik). APL, RGL, sygn. osob. 483.

⁵² 1840 aplikacja w KRŚWiD, 1846 sekretarz klasy III, 1847 sekretarz klasy II, 1848 wyznaczony na członka „delegacji ustanowionej do ułożenia projektu o zabezpieczeniu od ognia aptek w Królestwie”, 1849 za przygotowanie materiałów do projektu „ustawy budowniczej” otrzymał nagrodę pieniężną, 1850 referent Rady Przemysłu, 1850 wysłany do Petersburga z wyrobami Królestwa przeznaczonymi na wystawę w Londynie, 1850 sekretarz klasy I, 1850 referent w biurze KRŚWiD, pełnił zastępczo obowiązki naczelnika Sekcji Przemysłu (4 miesiące). APL, RGL, sygn. osob. 1720.

⁵³ Pracował w kancelarii Cesarsko – Wileńskiego Uniwersytetu, 1828 w kancelarii Wileńskiego Okręgu Szkolnego (podwładny Nowosiłcowa), 1832 w kancelarii Wileńskiego Gubernatora Wojennego, 1834 w kancelarii głównego dyr. KRŚWiD, 1836 referent biura KRŚWiD. APL, RGL, sygn. osob. 2011.

wstania styczniowego” (J. Nassalski, P. Pudykiewicz, J. Skwarski), 4 „medalem srebrnym za kampanię węgierską 1849” (urzednicy pracujący przy organizacji zaopatrzenia: J. Bialski, M. Bialski, J. Nassalski, J. Włodarski)⁵⁴.

W uznaniu zasług i długoletniej pracy urzędniczej przyznano: 1 znak honorowy za XXXV lat nieskazitelnej służby (J. Dąbrowski), 2 urzędnikom znaki honorowe za XXV (J. Huskowski, J. Wiciejewski), 8 za XX (G. Buczyński, I. Gawiński, S. Grzybowski, J. Liber, J. Sotowski, J. Turski, L. Uszyński, F. Wasilewski), 3 za XV lat nieskazitelnej pracy (J. Kasprzykowski, A. Salecki, B. Urniaż)⁵⁵. Dwukrotnie doceniono odwagę Michała Krzeszowskiego, który dostał „medal srebrny za uratowanie tonącego” i „pierścień kryształowy z woli cesarza za osobiste narażenie się w czasie pożaru”⁵⁶.

Pod koniec lat 50. władze uhonorowały bardzo liczną grupę obywateli medalem brązowym na pamiątkę wojny 1853-1856 (krymskiej). Licznie reprezentowani byli w tej grupie urzednicy. W powiecie zamojskim medal przyznano 27 urzędnikom (szacunkowo stanowili oni ok. 30% wyróżnionych), z czego urzednicy trzech pierwszych grup to aż 19 osób (10 piastowało posady burmistrzów)⁵⁷.

Służba urzędnicza to poza awansem w hierarchii biurowej również, jak już wspomniano, awans społeczny (możliwość uzyskania szlachectwa osobistego⁵⁸) i osobisty poprzez uzyskanie określonej rangi⁵⁹. W badanej grupie 1 urzednik posiadał rangę radcy kolegialnego (E. de Toll), 2 radcy dworu (lekarz F. Wasilewski, naczelnik powiatu G. Buczyński), 6 asesora kolegialnego (J. Dąbrowski, P. Dąbrowski, I. Gawiński, J. Czarnocki, A. Racewicz, J. Turski, B. Urniaż), 11 radcy honorowego (P. Bedlicki, E. Bossakiewicz, J. Huskowski, J. Liber, K. Lubieniecki, A. Połtawski, K. Restorf, A. Salecki, M. Sienkiewicz, M. Skibiński, J. Wiciejewski), 5 sekretarza kolegialnego (J. Buczacki, J. Dmitriew, A. Gilewicz, J. Konaszewski, J. Kossakowski), 6

---

⁵⁴ T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286–309.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże, s. 296.

⁵⁷ P. Bedlicki, J. Bialski, E. Bossakiewicz, J. Buczacki, K. Dziegielewski, S. Fiszer, J. Fronckiewicz, I. Gawiński, A. Gilewicz, L. Gruszczyński, J. Huskowski, J. Kalicki, J. Konaszewski, K. Ladachowski, J. Liber (na wstędze św. Andrzeja), M. Łapa, J. Nassalski, K. Okryński (na wstędze św. Andrzeja), I. Papiewski, A. Salecki, M. Sienkiewicz, J. Stecki, M. Skibiński, J. Tietz, J. Turski, F. Wasilewski, J. Wiciejewski. Tamże.

⁵⁸ Urzędy administracji cywilnej obwodu zamojskiego w ogólnej klasyfikacji urzędów Królestwa Polskiego: klasa VII – naczelnik powiatu; klasa VIII – pomocnik starszy naczelnika powiatu, budowniczy, inżynier, lekarz powiatowy; klasa IX – lekarz okręgowy, młodszy pomocnik naczelnika, pomocnik do czynności spisu wojskowego, nadzorca więzienia, burmistrzowie Janowa, Szczepieszyna, Tomaszowa i Zamościa; klasa X – sekretarz, rachmistrzowie (skarbowy, gorzelniany, ubezpieczeń), burmistrz, kasjer miasta powiatowego; klasa XI – sekwestратор, archiwista, kasjer miejski, pisarz więzienia, sekretarz kwaterunkowy, sekretarz miejski, inspektor policji w mieście; klasa XII – urzednik do pisma, kancelista miejski. Ogólna klasyfikacja urzędów w Królestwie Polskim od III do XII klasy włącznie, [b. m. i d.]; APL, RGL, sygn. osob. 2334; DPKP, t. LVI, s. 144 i nast.; APL, RGL, sygn. taj. 183, s. 11–12.

⁵⁹ Do 1859 r. przyznawano urzędnikom rangi okazjonalnie jako formę nagrody. A. Górak, dz. cyt., s. 168.

sekretarza gubernialnego (M. Bialski, J. Dobronoki, A. Dylewski, S. Junga, T. Łągiewnicki, K. Okryński), 2 registratora kolejalnego (J. Zalewski, L. Zalewski)⁶⁰.

Bardzo niewielka grupa, zaledwie 26 osób, posiadała majątek. Majątek dziedziczny w postaci 16 dymów w dwóch wsiach posiadał komisarz obwodu Leon Ostrowski. Wieś Chodywańce nabył Kazimierz Zdanowicz naczelnik komory w Tomaszowie. Właścicielką wsi była matka Henryka Czartkowskiego kontrolera handlu w Biłgoraju. Dwóch urzędników posiadało część wsi: Ksawery Dziegielewski rachmistrz w biurze Naczelnika Powiatu Zamojskiego część Milewa i Wincenty Gorazdowski burmistrz Annapola część wsi Zakrzew. Ponadto w grupie urzędników posiadających ruchomy lub nieruchomy majątek znaleźli się: W. Łuczycki posiadacz 2 kamienic i majątku ruchomego w części wsi Maszów, 10 właścicieli domów (I. Cerażowski, A. Chmielewski, J. Czerniawski, A. Dwornikiewicz, A. Gruszecki, A. Gruzdz, B. Kowalski, T. Ostaszewski, K. Tański, F. Umiński), L. Morawicki posiadacz części kamienicy, A. Szczucki właściciel kamienicy w Zamościu, 5 właścicieli domu z gruntem (J. Czarnocki (dom 470 rubli, grunt 45 rubli, łąka 120 rubli, w ruchomościach 100 rubli), J. Doroszewski (dom i grunty 4000 zł), F. Kłapiński (dom i grunty 600 rubli), G. Kurdwanowski (właściciel domów w Szczebrowszynie i Zamościu oraz gruntów), I. Starzyński, Sz. Witkowski (dom z placem 500 rubli)), 1 części ziemi, 1 majątku ruchomego i nieruchomego o wartości 5000 rubli (A. Salecki), 1 majątku o wartości 1000 rubli (F. Trzebiński)⁶¹.

Tabela nr 4. Płace urzędników powiatu zamojskiego w 1866 r.

Stanowisko	Płaca roczna w rublach	Płaca miesięczna (rub. i kop.) (do płacy miesięcznej nie wliczono dodatku na podróże)
Naczelnik powiatu	1100 + 225 koszta podróży	91,67
Starszy pomocnik	600 + 150	50
Młodszy pomocnik	450	37,50
Pomocnik do spisu wojskowego	500 + 50	41,67
Lekarz powiatu + lekarz więzienia	375 + 90	38,75
Sekretarz	375	31,25
Rachmistrz skarbowy	375	31,25
Rachmistrz gorzelniany	450	37,50
Rachmistrz ubezpieczeń	300	25
Budowniczy	450	37,50
Inżynier	400 + 225	33,33
Sekwestrator	375 + 200	31,25
Archiwista	250	20,83
Urzędnik do pisma	75 – 188	6,25 – 15,67
Nadzorca więzienia w Janowie	375	31,25

⁶⁰ T. Osiński, *Obwód..., Aneks nr 4*, s. 286–309.

⁶¹ Tamże.

Urzędnicy administracji rządowej obwodu (powiatu) zamojskiego (1816–1866)

Pisarz więzienia	150	12,50
Poborca kasy powiatowej	750	62,50
Kontroler kasy powiatowej	450	37,50
Asystent kasowy	150	12, 50
Pisarz magazynu solnego	450	37,50
Kontroler urzędu skarbowego	225	18,75
Burmistrz	90 – 450	7,5 – 37,50
Kasjer miejski	105 – 225	8,75 – 18,75
Sekretarz kwaterunkowy	90	7,50
Sekretarz miejski	90 – 180	7,50 - 15
Kancelista miejski	30 – 125	2,50 – 10,42

Źródło. APL, RGL Osob. 2334, *Lista imienna urzędników Guberni Lubelskiej...* [wg stanu na 1 I 1867].

Biorąc pod uwagę fakt, iż kilku z wymienionych wyżej urzędników odziedziczyło majątek po rodzicach, lub weszło w jego posiadanie w wyniku szczęśliwego ożenku, okazuje się, że praca w administracji publicznej nie była intratnym zajęciem. Z akt osobowych wyłania się obraz urzędnika ledwo wiążącego koniec z końcem. Zanoszącego nieustannie prośby o podwyżkę lub przeniesienie na lepiej płatne stanowisko. W najgorszej sytuacji znajdowali się rozpoczynający karierę. Po kilkuletniej bezpłatnej aplikacji młody urzędnik otrzymywał niewielką pensję, z której trudno było się utrzymać. Trudności piętrzyły się w momencie założenia rodziny i narodzin dzieci.

Pensje urzędnicze znacznie różniły się nie tylko przy porównaniu administracji powiatowej i miejskiej, ale występowały znaczne dysproporcje na tych samych stanowiskach np. w różnych miastach. Należy zaznaczyć, że płace urzędników miejskich były ściśle uzależnione od możliwości finansowych kasy miejskiej. Odgórnie ustalono jedynie minimalną płacę burmistrza (90 rubli). Podczas, gdy kancelista we Frampolu zarabiał 30 rubli rocznie, kancelista w Zamościu zarabiał 125 rubli, czyli więcej od burmistrza Frampola. Niezłe na tle zarobków urzędniczych wypadają jedynie zarobki pracowników zamojskiego magistratu. Burmistrz Zamościa miał wynagrodzenie na poziomie młodszego pomocnika naczelnika powiatu ⁶².

Niskie generalnie płace w administracji rządowej miały niekorzystny wpływ na jakość pracy pewnej grupy urzędników. Jednakże należy zaznaczyć, że o ile nadużyć najczęściej dopuszczali się urzędnicy miejscy, również najlepiej zarabiający w badanej grupie chcieli zwiększyć swoje dochody.

Najbardziej plastycznie ilustruje ten problem przypadek naczelnika powiatu Grzegorza Buczyńskiego, na którego anonimowe doniesienie złożyła osoba ukrywająca się pod pseudonimem Maron. Zarzucał on Buczyńskiemu, że: od sitarzy biłgorajskich „za pośrednictwem miejscowego burmistrza, pobierał od każdego bez wyjątku [...], za poświadczenie świadectwa kwalifikacyjnego do pozyskania paszportu po kopiejek 75, a od zamożniejszych rubli 2 i 3”;⁶² nałożył na wszystkich wójtów i

⁶² APL, RGL, sygn. osob. 2334, *Lista imienna urzędników Guberni Lubelskiej...* [wg stanu na 1 I 1867].

burmistrzów podatek od 4 do 5 rb. „ pod tytułem na opłatę za przesyłanie im drukowanych cyrkularzy”; wpływał na burmistrzów, aby zawyżali ceny mięsa pobierając też datki od „kaznaczei korzystającego wojska w powiecie” i od rzeźników; poświęcał patenty na utrzymywanie szynków dopiero po opłaceniu 2 rb.; pobierał opłaty za konfrontacje ksiąg ludności od wójtów i burmistrzów w wysokości 4–10 rb., lecz działalności tej w marcu 1858 roku zabronił mu RGL; wszyscy, którzy otrzymali nominację na jakiegokolwiek posady w powiecie opłacali się naczelnikowi; tolerował łamanie ukazu zabraniającego starozakonnym noszenia dawnych ubiorów, za co Żydzi składali mu coroczny „podatek”⁶³.

To nie wszystkie zarzuty. Pozostałe zostały specjalnie wyselekcjonowane oddzielnie, ponieważ świadczą o tym, iż autor denuncjacji świetnie zorientowany był w stosunkach panujących w biurze naczelnika powiatu zamojskiego, co mogłoby wskazywać na jednego z podwładnych Buczyńskiego jako autora tego pisma. Z donosu dowiadujemy się, że: narzeczona kancelisty Marcina Ożoga, starającego się o zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego, zaniósła naczelnikowi „dwie głów cukru” i dopiero sprawie nadano bieg; naczelnik przynaglał swych podwładnych, aby przychodzili do niego w każdy piątek grać w karty, za co płacili od każdego stolika po 10 zł; od wszystkich referentów swego biura pobierał połowę (nielegalnego?) dochodu, „jaki który z nich mógł mieć” a od rachmistrza Bossakiewicza i innych wyłudził łaki, które ci bezpłatnie mieli wydzielone przez ordynację, natomiast sprzątnięte przez areztantów siano wojsku sprzedawał; wysyłał dla gromadzenia wiadomości do rocznych sprawozdań niedoświadczonych kancelistów i aplikantów, którzy robili to niedbale, aby uzyskać tylko koszty podróży i diety; ze względu na brak pracy naczelnik wypożyczał swych aplikantów magistratom Annopola i Janowa w zamian za prezenty, równocześnie pobierając opłaty za drukowanie, gdyż kancelaria nie była w stanie okólników odpisać; każdy na zastępcę wójta przedstawiony musiał się opłacać referentom, którzy oddawali pieniądze naczelnikowi zaś do zainstalowania wysyłany był młodszy pomocnik Aleksander Dylewski⁶⁴.

Jak widać z przytoczonych zarzutów naczelnik zorganizował wręcz „mafijną” strukturę angażując do swej niezgodnej z prawem działalności prawie całe biuro powiatowe. Większość z tych zarzutów zapewne nie była prawdziwa, lub mocno przesadzona, aczkolwiek rzucają one światło na funkcjonowanie administracji rządowej na prowincji Królestwa Polskiego.

---

⁶³ APL, RGL, sygn. osob. 195, W. Maron do Górczkowa 15 III 1861. Równocześnie wystosowane zostało pismo tej samej treści do RGL.

⁶⁴ Pismo brzmi bardzo wiarygodnie. Padają konkretne nazwiska świadków i uczestników nadużyć naczelnika np. „co Kossakowski drukarz z Lublina okólnik odbijający poświadczony”, lub „co poświadczają Januszewski i Przybylski byli rachmistrzowie oraz Kałuski, Ożóg, Duchyński kanceliści” oraz kończąca „starozakonny Ferszaff v. Szafir mieszkaniec Biłgoraja dalsze nadużycia Naczelnika zadyktuje”. Zastanawiające jest to, iż w donosie nie pojawia się nazwisko późniejszego naczelnika Skibińskiego, który ostatecznie został ukarany za zawyżanie taks w Janowie. Tamże.

Dziesiątki skarg i donosów znajdujących się w aktach osobowych utrzymanych było w podobnym tonie. Formułowano korupcyjne zarzuty, szczególnie wobec urzędników miejskich, które były także formą zwalczania niechcianego urzędnika. Padały oskarżenia o terroryzowanie mieszkańców podległego urzędowi terytorium. Najczęściej sprawa kończyła się pisemną reprimendą, gdyż nie udało się zarzutów udowodnić, lub zwyczajnie były bezpodstawne. W przypadkach ewidentnych nadużyć nie wahano się usuwać nieuczciwych urzędników z posad⁶⁵.

Powszechnie sądzi się, iż służba publiczna w tym okresie była zarezerwowana wyłącznie dla mężczyzn. Tymczasem istniały pewne odstępstwa od tej żelaznej reguły. Na terenie obwodu zamojskiego pracowały kobiety na stanowisku akuszerki. W aktach osobowych RGL zachowały się akta Agnieszki Perczyńskiej v. Sajkowskiej akuszerki Tomaszowa 1854–1866⁶⁶, Marianny Piwowarskiej akuszerki Tomaszowa 1850–1852⁶⁷, Katarzyny Raszewskiej akuszerki Janowa i klucza krzemienieckiego 1862–1865⁶⁸, Marianny Sułkowskiej akuszerki Janowa 1841–1862⁶⁹, Tekli Szczygielskiej akuszerki Janowa po 1865⁷⁰. Zachowane materiały nie pozwalają na precyzyjne określenie miejsca akuszerki w administracji rządowej, aczkolwiek faktem jest, iż stosowano wobec nich te same zasady, co w przypadku pozostałych urzędników (nominacje, instalacja na urząd, pensja).

Wśród badanych urzędników przytłaczającą większość stanowiły osoby wyznania rzymskokatolickiego. Wyjątek stanowiło 8 urzędników wyznania prawosławnego: naczelnik powiatu Grzegorz Buczyński (syn księdza unickiego), naczelnik powiatu Jerzy Koźmiński, burmistrzowie Zamościa Aleksander Zarin, burmistrz Tarnogrodu Józef Żypowski (syn księdza unickiego), kasjer Tarnogrodu Józef Sidorski, sekretarz magistratu w Tarnogrodzie Józef Czerwiński⁷¹, sekwestrator powiatowy Aleksander Wizenberg, urzędnik komory celnej w Tomaszowie Jan Dymitriew; 5 wyznania unickiego: sekretarz miejski w Tomaszowie Filip Umiński, tymczasowo zastępujący komisarza obwodu, a następnie sekretarz obwodu Ludwik Ciszewski, starszy pomocnik naczelnika powiatu Jan Konaszewski, burmistrz Krzeszowa Piotr Bedlicki, kancelista miejski Jan Kurkiewicz; 3 protestantów: naczelnik Edward de Toll, lekarz Biłgoraja Henryk Bruhl, burmistrz Zamościa Borys Bewod; 1 mahometanin inspektor policji w Zamościu Jan Buczacki⁷².

---

⁶⁵ Np. D. Łukasiewicz skazany na 5 miesięcy aresztu za nadużycia, M. Fliski usunięty ze służby, J. Sotowski usunięty za kradzież, A. Gołębiowski usunięty za nadużycia, A. Rajdecki kasjer Tomaszowa usunięty za spowodowanie „defektu” w kasie miejskiej. Patrz szerzej: T. Osiński, *Obwód...*, s. 109 i n.

⁶⁶ APL, RGL, sygn. osob. 1424.

⁶⁷ APL, RGL, sygn. osob. 1461.

⁶⁸ APL, RGL, sygn. osob. 1562.

⁶⁹ APL, RGL, sygn. osob. 1845.

⁷⁰ APL, RGL, sygn. osob. 1894.

⁷¹ Urzednicy tarnogrodzkiego magistratu dokonali konwersji najprawdopodobniej w 1842 r. T. Osiński, *Obwód...*, *Aneks nr 4*, s. 286–309.

⁷² Tamże.

Reasumując, urzędnicy pracujący na badanym terenie to w przeważającej części osoby legitymujące się pochodzeniem szlacheckim z niewielkim odsetkiem szlachty wylegitymowanej. W większości utrzymujące się z urzędniczej pensji, z nielicznymi posiadaczami majątku ruchomego i nieruchomego. Dominującym typem wykształcenia było wykształcenie średnie w wymiarze, obowiązujących przy rekrutacji, 4 klas. Wykształcenie wyższe pojawia się z reguły jedynie w grupie urzędników służb specjalistycznych, głównie lekarzy. Bardzo duży odsetek przedstawicieli badanej grupy był związany miejscem urodzenia z szeroko pojętą Lubelszczyzną. Przedstawiciele badanego środowiska nie osiągnęli znaczących sukcesów w karierze zawodowej, lecz pięli się powoli w biurowej hierarchii prowincjonalnych urzędów.

Summary

Civil servants of the Zamosc district (powiat) (1816-1866). Characterization of the group.

This text relates to selected community of civil servants who are connected with one another through work in public administration all over the Zamosc district (powiat) 1816 - 1866. The following issues were analysed: social background, territorial background, education, religion, material situation as well as certain elements of professional career that is promotions, awards, misdeeds and punishments. Civil servants working all around the researched area are people holding nobility background with a small percentage of people proving their nobility identity. They mostly support themselves from clerical salary with few owners of personal property and real property. Secondary education, with 4 classes required during the recruitment, prevailed. Higher education, as a rule, appears only within a group of specialized service officials, mainly doctors. Great percentage of researched group came from the Lubelskie Region. Civil servants described did not achieve significant success in their professional careers – they were slowly climbing up the office hierarchy of provincial offices.